

MERKEZİYETÇİ ve MERKEZİYETÇİ OLMAYAN ÜLKELERDE KÜTÜPHANE *

Prof. Dr. Osman ERSOY

Bu konferansımızın amacı, merkeziyetçi ve merkeziyetçi olmayan kütüphane yönetim sistemleri açısından Türkiye kütüphanelerine bakmak ve bu konuda neler yapabileceğimiz hususundaki düşüncelerimizi belirtmektir.

İlkin, konferansımıza başlık olarak seçtiğimiz sözcüklerden neler anladığımızı açıklamanın yararlı olacağını sanıyorum.

Merkeziyetçi kütüphane sistemi : Bir ülkenin tüm kütüphane kaynaklarının bir elden yönetimidir.

Merkeziyetçi olmayan kütüphane sistemi : Bir ülkenin kütüphane kaynaklarının çeşitli kurumlar, kuruluşlar eliyle ayrı ayrı yönetilmesidir.

Yönetim : Planlama, örgütleme, yönetme ve denetleme unsurlarını içine alan bir yöntemdir.

Kütüphane : Kitap ve benzeri malzemenin toplandığı, korunduğu ve özellikle yararlanmaya sunulduğu kurumdur.

Konuya girerken, bir devletin yönetim şeklinin o ülke kütüphane sistemini etkileyebileceği düşüncesinden işe başlamadığımı; ayrıca, bir kurumun, söz gelişi, bir üniversite ya da fakültenin merkezi olan bir veya merkezi olmayan bir çok enstitü, seminer ve kürsü kütüphanelerinden oluşması halini tartışma ve inceleme konusu yapmadığımı da burada belirtmek isterim.

Merkeziyetçi kütüphane sistemine örnek olarak Fransa kütüphane sistemini alıyorum. Değerli Hocam Leon Carnovsky, *Patterns of Library Government and Coverage in European Nations* adlı makalesinde : Fransa kütüphanelerinde inceleme yaptığı sırada, Bibliothèque Nationale ve Fran-

*VIII. Kütüphane Haftası dolayısıyla 31 Mart. 1972 Cuma günü, DTCF kütüphanesin verilen konferans

sa Kütüphaneleri Genel Müdürü Julien Cain'ın kendisinden izlenimlerini sorduğunu ve karşılık olarak Fransa'da çok merkeziyetçi bir kütüphane sistemi bulunduğunu söyler. Fransa'nın ünlü kütüphanecisi Julien Cain : «Bütün Amerikalı kütüphaneciler aynı şeyi söylüyor; tüm bir kütüphane sistemini uzaktan ve bir merkezden denetlemek bir bakıma yetersiz kalıyor; ama öte yandan, merkezi bir denetim olmasa, Fransa bugün sahip olduğu kütüphanelerden bile yoksun kalırdı.» diyor. Carnovsky, yukarıda sözü edilen makalesinde sözlerini şöylece sürdürüyor : «Hani biz Amerikalılar da bazen acaba merkezi sistem bizi şimdikinden daha iyi bir millî seviyede kütüphane sistemine götürmez mi diye düşünüyoruz» diyor.

Fransa, I. ve II. Dünya Savaşlarında ülkesi ve kütüphaneleri büyük ölçüde yakılmış ve yıkılmış bir devlettir. Fransız kütüphaneleri, 1897 yılında çıkarılan bir kanun ve 1926 da yayınlanan kararname uyarınca Millî Eğitim Bakanlığına bağlı olup, devlet ve belediyeler tarafından desteklenmekte ve beş grupta toplanmaktadır :

1. Grup : Millî kütüphaneler grubu olup, başlarında, Bibliothèque National, Arsenal, Conservatoire, Opera gibi kütüphaneler vardır.

2. Grup : Onyeddi üniversite kütüphanesinin içinde bulunduğu grup olup, bunlardan Strasbourg Üniversite Kütüphanesi aynı zamanda millî kütüphane görevini de yapar.

3. Grup : Büyük bilim - fen kurumları araştırma kütüphaneleri olup, Institut de France, Musée de l'Homme, Académie de Médecine gibi kurumların kütüphaneleri bu grupta olanların başında gelir.

4. Grup : Belediye kütüphaneleri grubu olup, bunlar merkezi olmayan sistemlerdeki halk kütüphanelerini karşılar; ancak, yönetim, memurların atanması, bütçeleri, koleksiyonları bakımından oldukça farklıdır.

5. Grup : Bibliothèques centrales de prêt des départements denilen bir tür il kütüphanesi görevi gören bu grup kütüphaneler, özellikle halkın kitap okumasında büyük katkı da bulunmakta ve gezici kütüphaneler, eğreti kitap koleksiyonları ile hizmeti halka götürmektedir.

Beş gruba ayrıldığını söylediğimiz Fransız kütüphane sisteminin başında Services des Bibliothèques (Kütüphaneler Dairesi) vardır. Millî Eğitim Bakanlığına bağlı olan bu örgüt, Fransız kütüphane sistemini müfettişleri aracılığı ile devamlı olarak denetler. Bu müfettişler, kütüphanelere, teknik sorunların çözümü, yönetim ve bütçe ile ilgili konularda tavsiyelerde bulunur. Müfettişler, her kütüphanenin denetiminden sonra hazırladıkları ayrıntılı raporların bir kopyasını o yerin belediye başkanına gön-

derirler. Bu raporlara dayanarak devlet, kütüphanelere belli para yahut kitap yardımı yapar. Bundan başka her kütüphane müdürü de her yıl Millî Eğitim Bakanlığına kütüphanesinin durumu ve sağlanan kitapları gösterir bir rapor sunar. Fransız kütüphanelerinde her ne kadar mahallince seçilmiş birer kütüphane komitesi bulunursa da bunlar, Amerika'da olduğu gibi sorumluluk taşımaz ve etkin(faal) değildir.

Fransız kütüphanelerinin en önemli özelliği, okuyucuları ve koleksiyonları gözönünde bulundurarak genel olarak iki büyük sınıfta toplanmış olmasıdır. Eski kuruluşları içine alan inceleme kütüphaneleri grubu (bibliothèques d'étude) ve özellikle yeni, savaştan sonra 1945 te çıkarılan kararname ile halka verilen kütüphane hizmetini geliştirmeye çalışan, kütüphaneler grubudur. (bibliothèques pour le lecture publique). Fransız kütüphanelerinin bu büyük gruplaşmasından esinlenerek, Türkiye kütüphanelerinin koleksiyon ve okuyucu sorununa ileride değineceğiz.

Merkeziyetçi, olmayan yönetime örnek olarak da İngiltere'yi almak istiyorum. Amerika Birleşik Devletleri'nde kütüphane kuruluşlarının daha başlangıçta İngiltere'den büyük ölçüde esinlendiği ve merkezi olmayan sistemin en rahat örneğini verdiği bilinen bir gerçektir. Ama İngiltere, kütüphanelerini kurmak ve geliştirmek amacı ile parlamentosundan belirli kanunları Fransa gibi çıkarmış olmasına rağmen merkeziyetçi bir yönetim ve denetim getirmemiştir.

İngiltere, özellikle halk kütüphaneleri konusundaki gelişmelerini Edward Edwards adlı genç bir kütüphaneci ile William Ewart adındaki parlamento üyesinin çabasına borçludur. 1850 de çıkarılan kanun, 10.000 den yukarı nüfusu olan yerlerin, halkın üçte ikisinin oyunu sağladığı takdirde, kütüphane açabileceğini, bunun için halktan geliri oranında, bir pound'dan yarım penny olmak üzere, vergi alınacağını ön görüyordu. Bu vergi ile kütüphane yapıları ve memur giderleri karşılanabiliyordu. Eğer bir bölge üçte iki çoğunlukla vergiyi oylamazsa, o yerde iki yıl geçmeden bu gibi bir işleme gidilemiyordu. 1855 te Kanun da değişiklik yapılarak, 5.000 nüfusa sahip her yerin kütüphane açabilmesi, verginin her pound başına bir penny'e çıkarılması ve sağlanacak para ile yalnız yapı, personel giderlerinin değil, aynı zamanda kütüphanelerin kitap, periyodik ihtiyacının da karşılanması kabul edildi. 1919 yılına kadar süren uygulama, bu tarihte yeni bir kanunla değiştirilerek, vergi alma sınırlılığı kaldırıldı ve her il (county) kuruluna yönetimi içine giren bölgede kütüphane kurma ve bunun için vergi koyma yetkisi tanındı. Tanınmış İngiliz kütüphanecisi McColvin, İngiliz kütüphane sistemi üzerine yaptığı incelemelerinde «Bize yol gösterecek millî seviyede merkezi bir kuruluşa ihtiyacımız vardır; bu,

bölgesel ve yerel kütüphane kuruluşlarının gelişmesini teşvik etmeli, işbirliğini sağlamalıdır; ama, hiç bir zaman bu kütüphaneler, merkezi hükümetin yönetim ve denetimi altında olmamalıdır» fikrini savunmaktadır.

Merkezi olmayan sisteme bir örnek olarak aldığımız, İngiliz kütüphaneleri konusunda söylenebilecek son husus ise, bu ülkede kütüphanecilik mesleğinin en güzel işbirliği örneklerinden birinin geliştirilmiş olmasıdır. Bu, Londra'da bulunan ve 1916 da kuruluş, 1930 da Merkez Millî Kütüphanesi (National Central Library) haline gelen kütüphanedir. İngiltere'nin her yanına ödünç kitap ulaştırmayı, ülkenin neresinde oturursa otursun, vatandaşın kütüphane kaynaklarından yararlanmasını amaçlayan ve bunun için bütün halk ve araştırma kütüphanelerinin koleksiyonlarını yararlanmaya sunan bir örgüttür. Bunu sağlamak için merkezde sistem içindeki kütüphanelerin toplu kataloğunu; bölgelerde ise, bağlı kütüphanelerinkini bulundurur. Hangi eserlerin nerede bulunabileceğini saptamış olmasından ötürü de bütün ülkede bibliyografik denetimi sağlamış bulunmaktadır. Biz, İngilterede ve başka ülkelerde çeşitli şekillerini gördüğümüz işbirliği olanaklarının ülkemizde uygulanmadığı ve buna yatkın duruma gelmediğimiz kanısındayız.

Yukarıda merkezi ve merkezi olmayan sistemlerle kütüphanelerini yöneten ülkelerden ikisini ana çizgileriyle tanıtmaya çalıştık. Konferansımızın başlarında devlet yönetimi şeklinin de kütüphane sistemini etkileyeceğini, ama bizim bunu çıkış noktası olarak almadığımızı söylemiştik. Söz gelişi Sovyet Rusya gibi her girişimin devlet eliyle yapıldığı bir ülkede kütüphanelerin tek elden yönetildiği ve bunların Kültür Bakanlığı'na bağlı olduğu bilinir. Bunun yanısıra, Amerika Bireşik Devletleri gibi, daha başka bir yönetim şeklini uygulayan ülkede, toplum, kurum veya bir kuruluşun kendi kütüphanesini kurması, desteklemesi ve geliştirmesi fikri yaygındır. Hattâ bu o kadar yaygındır ki, bunlar kendi yetersiz olanakları ile kurdukları kütüphaneleri geliştirmek gücünden yoksunsalar, bölgelerindeki daha güçlü kütüphanelerle birleşmek veya işbirliğine gitmek zorunda kalırlar.

Özet olarak çeşitli ülkelerde kütüphane sistemleri, bir yelpaze gibi, merkezi olandan merkezi olmayana kadar çeşitli oluşumlar gösterirler. Bu açıdan Türkiye kütüphanelerine bakmadan önce, merkezi ve merkezi olmayan kütüphane yönetim sistemlerinin yararlı ve yararsız yanlarına kısaca dokunmak istiyorum :

Kütüphane personelinin yetişkin olduğu ülkelerde, özellikle toplum da eğitimden nasibini almışsa, merkezi olmayan sistemde kütüphaneciler daha rahat çalışır. Yaratıcı çalışmalar ülkenin çeşitli kütüphanelerinde

daha kolay yapılabilir. Yönetimin tek bir merkezde toplandığı denetimin bir elden yapıldığı kütüphane sistemlerinde çeşitli kütüphanelerde çalışan kütüphaneciler çoğunlukla merkezin verdiği emirleri, yapar uygulanması istenilen kütüphane tekniklerinin dışına çıkamazlar.

Merkezi veya, merkezi olmayan bir yönetim sistemini Türkiye'ye kesinlikle salık verecek durumda değiliz. Bir ülkede uygulanan kütüphane sisteminin başka ülke için de geçerli olabileceğini sanmıyoruz. Her ülkenin kendine özgü koşulları vardır. Önemli olan, bütün ülkelerde denenmiş ve uluslararası kabul edilmiş en iyi teknikleri gecikmeden almak ve kütüphane sistemimizi, ülkemizin bütün kütüphane kaynaklarını, millî bir plan ve seviyede milletimizin yararlanmasına sunabilecek şekilde kurmaktır. Dünyanın her yerinde bugün katalog fişleri nasıl 75×125 mm. ise bunun gibi kabul edilmiş standart ölçülerden yoksun kalamayız. Ancak, başka ülkelerin kütüphanecilik alanında kazanmış oldukları tecrübeden de, bizim koşullarımıza uygunluğu oranında, yararlanırız. Bizim koşullarımızın her gün nasıl değiştiğine ve olanaklarımızın bu değişen koşullara nasıl yetmediğine somut bir örnek vermeden geçemeyeceğim : Benim doğduğum ve büyüdüm bölgede konar - göçer göçebeler vardı. Bir kısmının yerleşik hayata geçtiğini öğrendiğim bu göçebeler, mevsim koşullarına göre yer değiştirir, ve hep uygun mevsimlerde belli yerlerde olmada büyük ustalık gösterirlerdi. Göçebeler gibi ,değişen koşullara kütüphaneciliğimizi yatkın bir duruma getirebilmeliyiz. Söz gelişi, içinde bulunduğumuz yüzyılın başlarında gelişmeye başlamış ve okuyucunun kütüphaneye gidemediği hallerde kitabı okuyucunun ayağına götüren gezici kütüphaneler bizde de Cumhuriyetin hemen ilk yıllarında benimsenmiş ve zamanın Hars Müdürü Dr. Hamit Zübeyr Koşay tarafından tüzük ve yönetmeliği hazırlanarak ülkemize tanıtılmıştı. 1950 den sonra özellikle her türlü araçtan yararlanılarak bu hizmet kütüphanelerimizde verilmektedir. Büyük illerimizde onu aşkın gezici kütüphane otobüsü hizmet vermektedir. Gezici kütüphanelerimiz belli nüfus bölgelerine göre hizmetlerini plânlamakta ama nüfus hareketi, yer değiştirmeler gezici kütüphanelerden daha çabuk davranmaktadır. Ankara, yerli halk kütüphanelerinin yanısıra gezici kütüphane otobüsünden de yararlanmaktadır. Tıpkı İstanbul, İzmir'de olduğu gibi burada da şehrin çevresi korkunç bir hızla sayıları artan gece kondularla dolmaktadır. İngilterede, 1850 de onbin, 1855 te beşbin kişinin oturduğu yere kanunla kütüphane kurulması olanağını veya bu yerlere gezici kütüphane ile ulaşma tekniklerini, Türkiye'de büyük şehir çevrelerine yerleşmek için başlamış bu çok süratli akından ötürü, uygulamak çok güçtür.

Fransada merkez kütüphane örgütüne bağlı çok yetişkin kütüphane müfettişlerinin denetimi ellerinde bulundurduğunu yukarıda söylemiştik.

Kütüphaneler Genel Müdürlüğümüze bağlı halk ve çocuk kütüphanelerini denetlemekte olan müfettiş sayısının azlığı, bunun yanısıra üç kütüphane müfettişi kadrosunun, yetenekli kütüphane müfettişi bulunmaması yüzünden, boş olduğunu hatırlatmak isterim. Fransa gibi, merkezi bir kütüphane sistemini, bütün kütüphanelerimiz için benimsediğimizi bir an düşünecek olursak, bunların denetiminde nasıl bir sorunla karşılaşacağımızı açıkça görürüz.

Türkiye kütüphanelerinde, bütünüyle bir sistem aramak olanağından yoksunuz. Merkezi sistemin gereği olan ülkenin tüm kütüphane kaynaklarının bir elden yönetimi ve denetimi yapılamadığı gibi, merkezi olmayan sistemi etkin bir duruma sokan işbirliği ve belli kütüphanelerin belli konularda uzmanlaşması olanağı da gerçekleştirilememiştir. Bundan ötürü kütüphane kaynaklarımızı en iyi şekilde kullanabilme, bugün dünyada uygulanan kütüphane sistemlerinin bize uygun yanlarını inceleyip belki de yarı merkeziyetçi bir yönetime gitme koşullarını saptamak üzere, derinliğine araştırmalara ihtiyaç vardır.

Bir ülkede kütüphane sayısının günden güne artması elbette iyidir. Ancak, bu kütüphanelerden yararlananların sayısını artırmak, öncekinden çok daha iyi bir davranış olur. Herkesin kabul ettiği ve bizim de katıldığımız bir husus da şudur ki, iyi yetişmemiş kütüphaneci, iyi örgütlenmemiş bir kütüphane, az bütçe olanakları, hizmete elverişli olmayan yapılar ve günün ihtiyaçlarına karşılık vermeyen koleksiyonlarla, bir topluma, bir kuruma hizmet vermeye yeltenmektense, bu hizmeti vermemek daha iyidir. Çünkü, ülkemizde kütüphanelerin, hele modern kütüphaneciliğin tutunması ve gelişmesi, ancak ve ancak hizmetin hem nicelik hem de nitelik yönünden yeterli olmasına bağlıdır.

Ünlü Hintli kütüphaneci Ranganathan, «her okuyucunun bir kitabı, her kitabın bir okuyucusu vardır» kurallarını ortaya atmakla çok iyi bir davranış göstermiştir. Bugün dünyanın bir çok ülkelerinde, özellikle kütüphanecilikte geri kalmış yerlerde, okuyucusunu bulamamış kitaplara, kitabını bulamamış okuyucunun sayısı az değildir. Türkiyenin de bu sorunu tam çözümlendiği söylenemez. Fransız kütüphanelerinin belli başlı iki grupta toplandığını, bunların araştırma ve halkın yararlanabileceği kütüphaneler olduğunu yukarıda açıklamıştık. Her çeşit kurumumuzda, eğer kütüphane varsa, kesinlikle söylenebilir ki koleksiyonların hepsi o kuruluş mensuplarına yararlı olan eserler değildir. Çoğu kütüphanelerimize kitaplar, son yıllara kadar, seçilerek değil, ama bir raslantı sonucu olarak girmektedir. Yeni derleme kanunu tasarısının kanunlaşması gerçekleşirse,

yedi kütüphanemiz derlemenin yanısıra, başka kütüphanelere yararlı olmayacak eserleri çevre kütüphanelerden ayıklayabilir.

Eski yazma ve basma eserlerin çeşitli kütüphanelerimizde dağınık halde bulunmasının nedenini anlamak güçtür. Araştırmacılarımıza gerçekten olanak sağlamak istiyorsak bunları belirli merkezlerde toplamak, aynı zamanda kataloglarını yaparak neyin nerede olduğunu saptamak zorundayız.

Türkiye kütüphane kaynaklarını herkesin yararlanacağı bir sisteme sokabilmek amacı ile kütüphaneci yetiştirme yöntemimiz, yapılarımız, değişik kaynaklardan sağlanan, ama gerçekte bu milletin millî bütçesinden gelen kütüphane bütçeleri, kitap koleksiyonları ve okuyucular üzerine ayrı ayrı derinliğine araştırmalar yapmak zorundayız. Bunun için millî seviyede belki de Kütüphaneler Genel Müdürlüğü içinde Devlet Planlama Dairesi ile işbirliğini de sağlayarak bir Kütüphaneler Danışma Kurulu'nu vakit geçirilmeden bu kitap yılı içinde kurulmasını öneriyoruz. Bu danışma kuruluna benzer bir kuruluşun İsrail'de varlığını ve İsrail kütüphanelerinin bütün sorunlarının böyle bir kurulda çözümlenmekte olduğunu söylemeden geçemiyorum. Kütüphaneler Danışma Kuruluna millî seviyede bir kütüphaneler kanun tasarısı hazırlama yetki ve görevi verilmeli ve bu kanun Yüce Meclislerden ivedilikle geçirilmelidir. Bu kanunla, Türkiye kütüphaneleri, araştırma verilerinin sonucu ortaya çıkacak belirli bir kütüphane sistemini ortaya koymalı, işbirliği her çeşit kütüphanemiz için kanunla geçerli bir hale sokulmalıdır.

Kütüphanelerimizi Türkiye'nin sosyal yapısındaki sürekli değişmeler, şehirleşme, nüfus hareketleri v.b. faktörlerin yanısıra, teknolojinin yeni olanakları da büyük ölçüde etkilemektedir. Biz, henüz arşiv ve kütüphane kaynaklarımızı araştırmacılarımızın yararlanmasına yeterince sunamadan yeni bir çağa, elektronik beyinler çağına girdik. Sayısız elektronik araçların kütüphanelerde kullanılması kolay bir iş görünmüyor. Bilgi işlem, belgeleme ve bunları yararlanmaya sunma yeni teknikler gerektiriyor. Teknolojinin ilerlemesi, kitaplardan yararlanmak isteyenlerin sayısını daha da artırıyor. Kütüphanecinin her zamankinden daha fazla bilgili, kültürlü, meslek anlayışına sahip olması gerekiyor. Bütün bunların üstünde, kütüphanelerin topluma kesinlikle yararlı hizmetler vermesi kaçınılmaz bir sorun olarak ortaya çıkıyor. Öyleyse, Türkiye kütüphanelerini belirli bir sistem içine oturtmak çaba ve araştırmalarına başlamayı geciktiremeyiz.